

СИЛАБУС ДИСЦИПЛІНИ «Історія державотворення в Україні»

Ступінь вищої освіти - Бакалавр
Спеціальність 015 Професійна освіта
Освітня програма «Професійна освіта. (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології)»
Рік навчання 1, семестр 1
Форма навчання денна
Кількість кредитів ЄКТС 4
Мова викладання українська

Лектор курсу
Контактна інформація
лектора (e-mail)
Сторінка курсу veLearn

д-р пед. наук, професор Сопівник Руслан Васильович
sopivnyk_r@nubip.edu.ua
<https://elearn.nubip.edu.ua/course/view.php?id=2173>

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета навчальної дисципліни "Аксіологія державотворення в Україні" полягає в реконструкції становлення та розвитку української державності, відтворення етапів її тяглості, політичних, соціокультурних, економічних процесів, територіальних змін, подвигів героїв, державних діячів, господарників, освітян і науковців, митців, діяльність яких мала значення у справі самоорганізації народу, консолідації суспільства, зміцненні засад незалежності, посиленні обороноздатності України на тлі перманентних загроз з боку агресорів.

Набуття компетентностей:

інтегральна компетентність: здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми в професійній освіті, що передбачає застосування певних теорій та методів педагогічної науки та інших наук, пов'язаних із сферами виробництва і переробки продуктів сільського господарства та харчовими технологіями і характеризуються комплексністю та невизначеністю умов.

загальні компетентності:

- здатність примножувати та зберігати культурні, моральні, наукові цінності та досягнення суспільства на основі розуміння закономірностей та історії розвитку предметної галузі, її місця у загальній системі знань про суспільство і природу та у розвитку суспільства, технологій і техніки тощо;
- здатність цінувати та поважати мультикультурності та різноманітності;
- здатність забезпечити формування у здобувачів освіти цінностей громадянськості і демократії.

Програмні результати навчання:

- уміти використовувати інструменти демократичної правової держави в професійній та громадській діяльності, приймати рішення на підставі релевантних даних та сформованих ціннісних орієнтирів;
- володіти інформацією чинних нормативно-правових документів, законодавства, галузевих стандартів професійної діяльності в установах, на виробництвах, організаціях сфер, пов'язаних з аграрним виробництвом, переробкою сільськогосподарської продукції та харчовими технологіями;
- аналізувати суспільно й особистісно значущі світоглядні проблеми,

усвідомлювати цінність захисту незалежності, територіальної цілісності та демократичного устрою України;

– розуміти особливості комунікації, взаємодії та співпраці в міжнародному культурному та професійному контекстах;

– володіти культурою мовлення, обирати оптимальну комунікаційну стратегію у спілкуванні з групами та окремими особами;

– доносити зрозуміло і недвозначно професійні знання, обґрунтування і висновки до фахівців і широкого загалу державною та іноземною мовами;

– аналізувати та оцінювати ризики, проблеми у професійній діяльності й обирати ефективні шляхи їх вирішення;

– самостійно планувати й організовувати власну професійну діяльність, діяльність здобувачів освіти і підлеглих, координувати їх роботу та вмотивовувати;

– знати основи психології, педагогіки, а також основи фундаментальних і прикладних наук, пов'язаних з аграрним виробництвом, переробкою сільськогосподарської продукції та харчовими технологіями на рівні, необхідному для досягнення інших результатів навчання, передбачених цим стандартом та освітньою програмою;

– володіти психолого-педагогічним інструментарієм організації освітнього процесу, уміти проектувати і реалізувати навчальні/розвивальні проекти;

– застосовувати у професійній діяльності сучасні дидактичні та методичні засади викладання навчальних дисциплін і обирати доцільні технології та методики в освітньому процесі;

– емпатійно взаємодіяти, відповідати за прийняття рішень в межах своєї компетенції, дотримуватися стандартів професійної етики;

– застосовувати міжнародні та національні стандарти і практики в професійній діяльності;

– розуміти соціально-економічні процеси, що відбуваються в Україні та світі, мати навички ефективного господарювання;

– володіти основами управління персоналом і ресурсами, навичками планування, контролю, звітності на виробництвах, в установах, організаціях сфер, пов'язаних із аграрним виробництвом, переробкою сільськогосподарської продукції та харчовими технологіями;

– забезпечувати рівні можливості і дотримуватися принципів гендерного паритету у професійній діяльності.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема	Години (лекції/лабораторні, практичні, семінарські)	Результати навчання	Завдання	Оцінювання
1 семестр				
Модуль 1				
Тема 1. Предмет і завдання	2/2	Знати предмет, мета, методологічні принципи та джерела вивчення аксіології державотворення в Україні.	Опрацювання першоджерел,	5

<p>курсу «Аксіологія державотворення в Україні».</p> <p>Етногенез на території України та його вплив на процеси державотворення.</p>		<p>Загальнолюдські та національні цінності Наукова періодизація аксіології української державності. Суть поняття «держава». Загальні ознаки держави. Історичні типи держав: технократичний підхід – аграрна, промислова (індустріальна) та постіндустріальна (інформаційна) – Гербарт Спенсер, Уолтер Ростоу, Деніел Белл; формаційний підхід: рабовласницька, феодальна, капіталістична, комуністична – Карл Маркс, Фрідріх Енгельс; цивілізаційний підхід – Микола Данилевський, Арнольд Тойнбі, Освальд Шпенглер). Форма державного устрою: унітарна, федеративна, конфедеративна. Форма державного правління: монархія, республіка. Процеси етногенезу та державотворення на українських землях. Археологічні пам'ятки Трипільської культури на території України (міста трипільців, система господарювання, духовна культура, культ матері прародительки). Кіммерійці. Скіфи. Сармати. Античні міста держави Північного Причорномор'я, Велике переселення народів. Розселення слов'ян (римські, готські та візантійські історики про союзи слов'янських племен. Антський племінний союз (Бож, Мезамир). «Повість минулих літ» Нестора про походження слов'ян.</p>	<p>написання конспектів, доповідей, есе, тестів, підготовка презентацій. Виконання самостійної роботи (зокрема в e-learn)</p>	
<p>Тема 2. Формування державності на українських землях. Київська Русь.</p>	<p>2/2</p>	<p>Знати східнослов'янські державні об'єднання. Виникнення Києва. I етап формування Київської Русі (кін.V – 882 р.): Кий (кін.V – початок VI ст.), Аскольд і Дир (860-882 рр.) – перші князі автохтонної династії Києвичів. Концепції походження Київської Русі. II етап розвитку Київської Русі за часів правління Олега (882-912 рр.), Ігоря (912-945 рр.), Ольги (945-964 рр.), Святослава (964-972 рр.). III період: князювання Володимира Великого (978-1015 рр.), Ярослава Мудрого (1019-1054 рр.). Створення Київської митрополії (1039) IV період: феодальні усобиці, Володимир Мономах (1113-1125 рр.), Мстислав (1125-1132 рр.). Аналіз ознак держави на прикладі Київської Русі. Причини роздробленості Київської Русі.</p>	<p>Опрацювання першоджерел, написання конспектів, доповідей, есе, тестів, підготовка презентацій. Виконання самостійної роботи (зокрема в e-learn)</p>	<p>5</p>
<p>Тема 3. Галицько-Волинське</p>	<p>2/2</p>	<p>Знати Галицькі та Волинські землі за часів зростання могутності Київської</p>	<p>Опрацювання</p>	<p>5</p>

<p>князівство – продовжувач державницьких традицій Київської Русі. Монголо-татарська навала. Золота Орда</p>		<p>Русі. Найважливіші події становлення Галицького і Волинського князівства. Правління у землях галицького князівства Рюрика, Володаря та Василька. Об'єднання земель Галичини за часів Володимирка Володаровича (1141 р.). Правління Ярослава Осмомисла (1153-1187). Роман Мстиславич (1199-1205) та утворення Галицько-Волинського князівства (1199 р.). Утвердження Данила Романовича в Галичині. Внутрішня та зовнішня політика Данила Романовича (20-ті рр. XIII ст. – 1264). Галицько-Волинська держава за часів наступників Данила Романовича (1264-1308). Створення Галицької митрополії (1303). Занепад Галицько-Волинського королівства. Андрій та Лев (1308-1323). Юрій II Болеслав Тройденевич (1325-1340). Монгольська навала на українські землі. Золотоординське панування. Політичний та соціально-економічний устрій Київської Русі та Галицько-волинської держави</p>	<p>першоджерел, написання конспектів, доповідей, есе, тестів, підготовка презентацій. Виконання самостійної роботи (зокрема в e-learn)</p>	
<p>Тема 4. Українська державність в умовах великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Поява козацтва та виникнення Запорізької Січі</p>	<p>2/2</p>	<p>Знати боротьбу Польщі, Угорщини та Литви за землі Галицько-Волинської держави. Вхідження Волині, Київщини, Чернігово-Сіверщини, Поділля до складу Литовської держави. Особливості Литовсько-руської держави. Кревська унія. Становище Галицьких та Волинських земель після Кревської унії. Ліквідація Вітовтом самостійності удільних українських князівств. Відновлення та остаточна ліквідація Київського та Волинського удільних князівств. Люблінська унія Створення Кримського ханства. Встановлення залежності Кримського ханства від Османської імперії. Експансія Кримського ханства на українські землі. Церковне життя та Берестейська унія. Виникнення українського козацтва: генезис, характерні ознаки та особливості. Запорізька Січ. Козацько-селянські повстання кінця XVI- початку XVII ст. Закарпаття у складі Угорщини. Буковина у складі Молдовського князівства. Московсько-литовські війни кінця XV – початку XVI ст.</p>	<p>Опрацювання першоджерел, написання конспектів, доповідей, есе, тестів, підготовка презентацій. Виконання самостійної роботи (зокрема в e-learn)</p>	<p>5</p>
<p>Тема 5. Національно-</p>	<p>2/2</p>	<p>Знати причини, початок та хід національно-визвольної війни</p>	<p>Опрацювання першоджерел,</p>	<p>5</p>

<p>визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.). Утворення Української козацько-гетьманської держави.</p>		<p>українського народу в 1648-1649 рр. Зборівський трактат. Відродження Богданом Хмельницьким української державності. Внутрішня і зовнішня політика гетьмана. Воєнні дії у 1650-1653 рр.. Білоцерківський і Жванецький договори. Переяславська рада та «Березневі статті», їх характер та наслідки. Воєнні дії проти Польщі в 1654-1655 рр. Віленське перемир'я 1656 р. Смерть Богдана Хмельницького. Боротьба за владу в Гетьманщині.</p>	<p>написання конспектів, доповідей, есе, тестів, підготовка презентацій. Виконання самостійної роботи (зокрема в e-learn)</p>	
<p>Тема 6. Україна у часи Руїни і гетьманства І. Мазепи.</p>	<p>2/2</p>	<p>Знати основні напрями державної політики Івана Виговського (1657-1659). Гадяцький договір 1658 р. Гетьманство Юрія Хмельницького Громадянська війна і поділ українських земель на Правобережну та Лівобережну Україну. Посилення впливів московського уряду на українську державну політику. Переяславські стаття 1659 р. Московські статті 1659 р. Андрусівське перемир'я 1667 р. – змова московської держави з Польщею про поділ України. Боротьба Петра Дорошенка за створення незалежної української держави. Гетьманство Дем'яна Многогрішного (1668-1672). Глухівські стаття 1669 р. Іван Самойлович (1672-1687). Чигиринські походи 1677 і 1678 рр. Бахчисарайський договір 1681 року між Росією та Туреччиною і Кримським ханством. «Вічний мир» 1686 р. (між Польщею та Московщиною). Кримські походи 1687 р. (усунення Івана Самойловича та його заслання до Сибіру) та 1689 р. Запорізька Січ у другій пол. XVII ст. Виникнення та розвиток Слобідської України. Гетьманування Івана Мазепи (1687-1709). Коломацькі статті 1687 р. Участь українських козаків в Азовських походах 1695 та 1696 рр. Північна війна (1700-1721 рр.) і Україна. Полтавська битва 1709 р. Іван Скоропадський (1709-1722). «Решетилівські статті» 1709 р. Пилип Орлик та його Конституція 1710 р.</p>	<p>Опрацювання першоджерел, написання конспектів, доповідей, есе, тестів, підготовка презентацій. Виконання самостійної роботи (зокрема в e-learn)</p>	<p>5</p>
<p>Тема 7. Знищення російським самодержавством української державності.</p>	<p>2/2</p>	<p>Посилення колоніальної політики Російської імперії щодо України. Павло Полуботок (1722-1724). Перша Малоросійська колегія (1722-1727). Зміцнення української державності за гетьманування Данила Апостола (1727-</p>	<p>Опрацювання першоджерел, написання конспектів, доповідей,</p>	<p>5</p>

		<p>1734). «Рішительні пункти» 1728 р. «Права за якими судиться малоросійський народ» (Яків Лизгуб, Іван Боровик). Друга ліквідація гетьманства. Правління Гетьманського уряду (1734-1750). Панування Польщі на Правобережжі після підписання Вічного миру 1686 р. Соціальні та національно-визвольні рухи на Правобережжі у першій пол. XVIII ст. Останнє відновлення гетьманського правління. Гетьман Кирило Розумовський (1750-1764). Остаточна ліквідація Гетьманства і створення другої Малоросійської колегії (1764-1686). Скасування російським урядом військового та адміністративного устрою в Лівобережній та Слобідській Україні (1781 р.). Зруйнування Запорізької Січі 1775 р. («Грицько Нечеса» і війська Петра Текелій, що поверталися з турецького фронту). Останній кошовий отаман Петро Калнишевський (1762, 1765-1775). Чорноморське козацьке військо. Національно-визвольна антикріпосницька боротьба в Україні в середині та другій пол. XVIII ст. Коліївщина 1768 р. Російсько-турецькі війни другої пол. XVIII ст. та участь у них козаків. Заселення та розвиток Південної України.</p>	<p>есе, тестів, підготовка презентацій. Виконання самостійної роботи (зокрема в e-learn)</p>	
<p>Тема 8. Національно-державницька думка в період перебування України під владою російської та Австро-угорської імперій.</p>	<p>2/2</p>	<p>Знати Поділи Речі Посполитої та інтеграція українських земель до російської та Австрійської імперій 1772, 1792, 1795 рр. Україна в російсько-турецькій війні 1806-1812 рр. Участь українських солдатів, ополченців і козаків у війні 1812. Антикріпосницька боротьба в Україні. Устим Кармалюк (1787-1835). Київська козащина (1853-1856 рр.). «Похід в Таврію за волею» (1856 р.). Соціально-політичний рух в Наддніпрянській Україні. Масони. Поширення декабристського руху в Україні. Повстання Чернігівського полку. Польське повстання 1830-1831 рр. та його наслідки для України. Кирило-Мефодіївське братво. Програмні документи братства.</p> <p>Скасування кріпосного права в Наддніпрянській Україні (1861). Основні законодавчі реформи (військова, освітня, адміністративна, судова, земельна). Суспільно-політичне життя в Україні у другій пол. XIX ст. Народницький рух. Соціал-демократичний рух. Ліберальний рух. Національний рух. Русифікаторська політика царизму щодо України. Валуєвський циркуляр (П.О. Валуєв, 1863</p>	<p>Опрацювання першоджерел, написання конспектів, доповідей, есе, тестів, підготовка презентацій. Виконання самостійної роботи (зокрема в e-learn)</p>	<p>5</p>

		<p>р.), Емський указ (таємне розпорядження Олександра II, 1876). Польське повстання 1863-1864 і Україна. Виникнення українських громад та їх культурно-освітня діяльність у другій пол. XIX ст. Діяльність М. Драгоманова. Опозиційна діяльність земству другій пол. XIX ст. Розвиток народницького руху. «Братство Тарасівців» (1891 р. М.Базькевич, І.Липа, В.Боровик, М.Міхновський). Активізація студентського руху у другій пол. XIX ст.</p> <p>Адміністративно-територіальний устрій та населення західноукраїнських земель наприкінці XVIII у першій пол. XIX ст. Форми антикріпосницької боротьби. Рух опришків (витоки руху, Олекса Довбуш 1700-1745). Лук'ян Кобилиця. Українське національне відродження в західноукраїнських землях наприкінці XVIII – у першій пол. XIX ст. Демократично-просвітницький рух «Руська трійця». Альманах «Русалка Дністрова». Революція 1848-1849 рр. в Австрійській імперії та український національно-визвольний рух. Скасування кріпосницької залежності селян і панщини в Західній Україні (1848).</p> <p>Суспільно-політичне життя та національно-визвольний рух на західноукраїнських землях у другій пол. XIX ст. Народження і поширення національного гімну «Ще не вмерла Україна» (1863 р.). Створення та діяльність українських політичних партій в Австро-Угорщині (РУРП, УНДП, УСДП.)</p>		
Модуль 2				
<p>Тема 9. Україна в роки революції 1905-1907 та Першої Світової війни. Національно-демократична революція 1917-1921 рр.</p>	2/2	<p>Знати створення і діяльність українських політичних партій (РУП, УНП, УРП, УСДП, УСДРП). Вплив подій революції 1905-1907 рр. на Україну. Земельна реформа Петра Столипіна та Україна (1906-1911 рр.). Посилення національного гніту. Столипінський циркуляр (1910), Справа Бейліса. Український рух в Австро-Угорщині на початку XX ст. Україна у Першій світовій війні. Бойовий шлях легіону УСС. Українська еміграція початку XX ст. Українська національна революція. Проголошення автономії України. Проголошення Української Народної Республіки (УНР). Перша російська збройна інтервенція (кінець 1917 – весна 1918 р.). Гетьманський переворот. Друга російська збройна інтервенція. Директорія УНР. Третя російська збройна інтервенція. Західноукраїнська народна республіка (ЗУНР).</p>	<p>Опрацювання першоджерел, написання конспектів, доповідей, есе, тестів, підготовка презентацій. Виконання самостійної роботи (зокрема в e-learn)</p>	5

<p>Тема 10. Україна в умовах більшовицького тоталітарного режиму (1921–1939 рр.).</p>	<p>2/2</p>	<p>Знати Утвердження більшовицької влади на східноукраїнських землях на початку 20-х рр. Діяльність національних сил у боротьбі за суверенітет. Нова економічна політика. Утворення Радянського союзу. Остаточна втрата Україною незалежності. Особливості та наслідки індустріалізації. Колективізація сільського господарства. Голокост – штучний голодомор 1932-1933 рр. Культурне будівництво у 20- ті 30- ті рр. Політика коренізації. Україна і процес формування тоталітарного радянського режиму. Українські землі під владою Польщі. Українські землі в складі Румунії. Українські землі в складі Чехословаччини (Закарпаття)</p>	<p>Опрацювання першоджерел, написання конспектів, доповідей, есе, тестів, підготовка презентацій. Виконання самостійної роботи (зокрема в e-learn)</p>	<p>5</p>
<p>Тема 11 Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.). Повоєнна відбудова України та національно-визвольний рух у боротьбі з радянською репресивною машиною (1945-50-ті рр. ХХ ст.).</p>	<p>2/2</p>	<p>Знати Радянсько-німецькі договори 1939 р. і західноукраїнські землі. Окупація України військами Німеччини та її союзників. Німецький окупаційний режим в Україні. Розгортання руху опору в Україні. Україна в 1943 р. Україна на завершальному етапі війни (1944-1945 рр.). Особливості відбудови промисловості та сільського господарства республіки у першій повоєнній п'ятирічці. Голод 1946-1947 рр. Радянізація західних областей України. Боротьба ОУН та УПА з радянською репресивною машиною. Ліквідація Української греко-католицької церкви 1946 р. Масові репресії радянського режиму проти населення Західної України. Суперечливий характер національно-культурного життя. Відносини між державою і церквою у перше повоєнне десятиріччя</p>	<p>Опрацювання першоджерел, написання конспектів, доповідей, есе, тестів, підготовка презентацій. Виконання самостійної роботи (зокрема в e-learn)</p>	<p>5</p>
<p>Тема 12. Україна в умовах десталінізації, загострення кризи радянської системи та Перебудови.</p>	<p>2/2</p>	<p>Знати Економічні перетворення в сільському господарстві та промисловості. Національно-культурне відродження в роки хрущовської «відлиги». Антирелігійна кампанія 1950-1960-х рр. Незавершеність політики десталінізації в Україні. Україна в умовах зростаючої кризи радянської тоталітарної системи (друга пол. 60-80-ті рр.). Деформації в політико-управлінській сфері, негативні тенденції в економіці України. Стан освіти, науки і культури. Дисидентський рух. Перебудова та її наслідки для України. Пожвавлення суспільно-політичного життя в УРСР в другій пол. 80-х рр.</p>	<p>Опрацювання першоджерел, написання конспектів, доповідей, есе, тестів, підготовка презентацій. Виконання самостійної роботи (зокрема в e-learn)</p>	<p>5</p>

		Національно-культурне відродження наприкінці 80- рр.			
Тема 13. Проголошення Україною державної незалежності розбудова.	13. іі	2/2	Знати Розгортання державотворчих процесів і формування національної економіки. Передумови «Помаранчевої революції». «Помаранчева революція». Політичний процес та політична діяльність в Україні. Революція гідності. Україна після Євромайдану	Опрацювання першоджерел, написання конспектів, доповідей, есе, тестів, підготовка презентацій. Виконання самостійної роботи (зокрема в e-learn)	5
Тема 14. Україна в умовах російсько-української війни 2014 – 2024 рр.		2/2	Україна та сучасні глобальні виклики. Анексія Криму росією. Зовнішньополітичний курс незалежної України. . Взаємовідносини ЄС та США з Україною. Культурний процес в умовах трансформаційного періоду. Повномасштабне вторгнення рашистської федерації	Опрацювання першоджерел, написання конспектів, доповідей, есе, тестів, підготовка презентацій. Виконання самостійної роботи (зокрема в e-learn)	5
Всього за навчальну роботу				70	
Екзамен				30	
Всього за курс				100	

ПОЛІТИКА ОЦІНЮВАННЯ

Політика щодо дедлайнів та перескладання:	Роботи, які здаються із порушенням термінів без поважних причин, оцінюються на нижчу оцінку. Перескладання модулів відбувається із дозволу лектора за наявності поважних причин (наприклад, лікарняний).
Політика щодо академічної доброчесності:	Списування під час контрольних робіт та екзаменів заборонені (в т.ч. із використанням мобільних девайсів). Реферати повинні мати коректні текстові посилання на використану літературу.
Політика щодо відвідування:	Відвідування занять є обов'язковим. За об'єктивних причин (наприклад, хвороба, міжнародне стажування) навчання може відбуватись індивідуально (в он-лайн формі за погодженням із деканом факультету).

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Рейтинг здобувача вищої освіти, бали	Оцінка національна за результати складання екзаменів заліків	
	екзаменів	заліків
90-100	відмінно	зараховано
74-89	добре	
60-73	задовільно	
0-59	незадовільно	незараховано

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

1. Костинюк В.С, Сопівник Р.В., Чередник Л. М. Методичні рекомендації з дисципліни «Історія української державності» для підготовки фахівців за ОПП 015 «Професійна освіта» (015.37 «Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології») галузі знань 01 Освіта/Педагогіка. Київ : ТОВ «ЦП «Компрінт», 2023. 262с.
2. Бажан, Юрій Мицик - Від трипільців до кіборгів. Коротка історія України. Київ.: Вид. КЛЮ 2020. 688с.
3. Криштопа О., Дерейко І. Історія для дорослих. Київ: Видавництво Старого Лева, 2021. 304с.
4. В'ятрович В. Україна. Історія з грифом «Секретно». Київ: Видавництво «Клуб сімейного дозвілля», 2021. 512с.
5. Андрющенко Е. Архіви КГБ. Невигадані історії. Київ: Видавництво «Лабораторія», 2022. 400с.
6. В'ятрович В., Забілий Р., Дерев'яний І. УПА. Історія нескорених (оновл. вид.). Київ: Видавництво «Клуб сімейного дозвілля», 2023. 352с.
7. Бойко О. Новітня Історія України. Київ: Видавництво «Центр учбової літератури», 2023. 224с.
8. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII-XXI ст. Київ: Видавництво «Клуб сімейного дозвілля», 2023. 248с.
9. Букет Є. 30 війн із Заклятим сусідом. Київ: Видавництво «Український пріоритет», 2023. 136с.
10. Білоцерківський В.Я. Історія України: Навчальний посібник. Видавець Київ: Центр учбової літератури. 2007. 536с.
- 11.